

MIROSLAV HRDLIČKA

TŘI GENERACE KONCEPCÍ ROZVOJE OSÍDLENÍ ČSR

M. Hrdlička: *Three generations of concepts of development of settlement in ČSR*. — Sborník ČSGS 89:1:31—43 (1984). — The article presents information about the nationwide concepts of development of settlement, elaborated until now. Special attention is devoted to the major results of the project of Regional concepts of urbanization and development of settlement in ČSR (Terplan — State Institute for Regional Planning, 1983). The information is given accordingly to the thematic groups of problems — functional use of territory, settlement structure, technical infrastructure, environment and economic and demographic conditions.

Dne 2. února 1983 schválila vláda ČSR na svém zasedání obsáhlý a závazný dokument, který předložil Terplan — Státní ústav pro územní plánování pod oficiálním názvem Krajské koncepce urbanizace a vývoje osídlení v ČSR.

Protože se jedná o materiál, který představuje zdárný příklad aplikované geografie, poskytující nepřehledné množství územně technických podkladů a metodických poznatků pro řízení urbanizačního procesu, je vhodné o něm podat základní informaci. Třetí generace těchto koncepcí zároveň nabízí možnost určitého srovnání s předchozími koncepcemi rozvoje osídlení ČSR.

První generace koncepcí rozvoje osídlení

Zhruba od první poloviny šedesátých let se u nás a v některých dalších socialistických zemích (např. v Maďarsku a Polsku) komplexně a systematicky propracovávají koncepce rozvoje osídlení s ohledem na problémy, limity a územní možnosti v celostátních dimenzích. Je pravda, že i dříve byly zpracovány teoretické studie o účelných směrech urbanizace, nebyly však ještě oficiální součástí prognostických prací tak, jako tomu bylo později.

První generaci koncepcí osídlení u nás zpracoval VÚVA — Výzkumný ústav výstavby a architektury — pod názvem Návrh zásad koncepcí osídlení v ČSSR. Její zásady byly souborně formulovány ve vládním usnesení č. 100/1967 o dlouhodobé koncepci vývoje osídlení, kde se praví, že „... hlavním cílem má být takové uspořádání struktury osídlení, které by umožňovalo postupným soustředováním občanské a technické vybavenosti do vybraných sídlišť zajistit všemu obyvatelstvu optimální životní prostředí při současném respektování všech podmínek ekonomie výstavby a provozu potřebných zařízení a respektování potřeb výroby, jež by odpovídalo i současným tendencím koncentrace průmyslové a zemědělské výroby do větších celků“.

Výsledkem byl návrh kategorizace výhledové sítě sídel do třístupňové soustavy středisek:

- střediskové sídliště I. stupně — střediska místního významu,
 - střediskové sídliště II. stupně — střediska obvodního významu,
 - střediskové sídliště III. stupně — střediska oblastního významu
- a třístupňové soustavy nestřediskových sídel:
- sídliště trvalého významu,
 - sídliště dočasného významu v současné době zdůvodněná,
 - ostatní sídliště.

Koncepce se stala určitým východiskem praktického postupu pro formulování strategických předpokladů dalšího dlouhodobého vývoje osídlení v ČSR. Rámcově je formulovalo vládní usnesení č. 283/1971 včetně výběru 173 středisek obvodního významu v ČSR, které se měly stát nástrojem koncentrace výrobních a nevýrobních investic.

Koncepce VÚVA byla účelně doplněna tzv. projektem „R“, rozpracovaným Terplanem v letech 1964—1965, který analyzoval 386 nejzávažnějších přírodních, společenských a územně technických prvků, jež je třeba brát v úvahu při dlouhodobých výhledech rozvoje osídlení. Projekt rovněž upozornil na potřebu vypracování příslušných kategorií územních plánů a studií pro řešení nejnaléhavějších problémů vyvolaných investiční výstavbou a stal se nástrojem pro řízení investiční politiky. Byl rovněž důležitou pomůckou při výběru středisek obvodního významu.

Druhá generace koncepcí rozvoje osídlení

Zpracovávala se již odděleně pro ČSR (zpracovatelem byl Terplan) a SSR (zpracovával Urbion — Štátní inštitút urbanizmu a územného plánovania se sídlem v Bratislavě).

Koncepce rozvoje osídlení a urbanizace ČSR 1970—2000 vznikla jako jedna ze součástí komplexu prognóz zpracovávaných na podkladě usnesení vlády ČSR z roku 1971.

Její hlavním posláním bylo „... vypracování návrhu hlavních rozvojových koncentrací osídlení (obyvatelstva a aktivit), které budou tvořit těžiště urbanizačních prostorů, orientační stanovení jejich váhy v dlouhodobém perspektivním vývoji a návrh zásad koncepcí možných forem urbanizace těchto koncentrací“.

Na rozdíl od první generace koncepcí rozvoje osídlení kladla větší důraz na koncentraci obyvatelstva a společenských aktivit do měst a sídelních aglomerací. Tento požadavek vyplynul zčásti z kritiky některých aspektů střediskové teorie osídlení (statistické pojmání urbanizace bez většího zdůraznění kontaktů), zčásti vyplynul ze změny myšlenkového ovzduší, které se v době začátků prací na prognóze vytvářelo, tj. především došlo ke zvýraznění užších vazeb mezi vývojem osídlení a tendencemi ve výrobě i k dynamičtějšímu pojetí vlastního procesu urbanizace.

Nejmarkantněji vyplývají obecná východiska prognózy z formulací „10 hlavních cílů dlouhodobého vývoje osídlení a urbanizace ČSR“, které měly „... vytvářet podmínky pro:

- efektivní rozmístění a koncentraci výrobních sil a nevýrobních aktivit; současně respektovat nutnost využití existujících základních fondů a setrvačnost existující struktury rozmístění výroby ...

- harmonické, bilančně vyrovnané rozmístění obyvatelstva a pracovních příležitostí . . .
- optimální využívání základních výrobních a nevýrobních fondů, lidského potenciálu a přírodních zdrojů . . .
- uspokojení požadavků vědecko-technické revoluce . . .
- co nejvyšší podíl obyvatelstva, které by mělo možnost volby místa a forem bydlení, pracovních příležitostí, sociálních kontaktů . . .
- všeobecné zvyšování dostupnosti, snižování časových ztrát při cestách . . .
- koncentraci osídlení do omezeného počtu center . . .
- racionální koncentraci výroby, nevýrobních aktivit a obyvatelstva . . .
- zachování co největší části území volné krajiny pro potřeby zemědělské a lesní výroby a rekreace obyvatelstva . . .
- zachování souladu s požadavky na ochranu a tvorbu životního prostředí . . .“

Východiska prognózy do určité míry určovala i její výsledky. Nositelem koncentračních tendencí se staly sídelní aglomerace, jakožto „ . . . základní opěrné body vývoje systému osídlení, jeho prostorového uspořádání a funkčního využití celého území“.

Regionální aglomerace byly rozděleny do dvou skupin:

- první tvoří 12 tzv. hlavních pólů rozvoje, ve kterých se soustřeďují nejvýraznější ekonomické, sociální, kulturní, administrativní a jiné funkce. Jsou založeny na nejvýznamnějších existujících průmyslově sídelních koncentracích, v nichž se dosavadním vývojem, postavením a polohou v systému osídlení a v celkovém uspořádání území vytvořily rozhodující podmínky pro další koncentraci aktivit a obyvatelstva. Jsou rozděleny do 4 kategorií. Mají své jádrové město (nebo města) tvořené vesměs velkoměstem nebo souborem středně velkých měst.
- druhou tvoří 19 tzv. vedlejších pólů rozvoje, které představují rozvojové póly v oblastech hospodářsky méně rozvinutých. Reprezentují je některá další centra, vesměs okresní města (nebo dvojice měst) se silnou průmyslovouází. Ovlivňují relativně menší zázemí, než je tomu u regionálních aglomerací, rovněž vztahy k jádrovému městu jsou většinou méně rozvinuté.

Výsledné řešení kvantifikačního úsilí zpracovatelů vyústilo k návrhům variant, které by měly charakterizovat základní rozpětí, v jehož mezích by se vývoj osídlení v období do roku 2000 pravděpodobně mohl pohybovat (přehledná data přináší tabulka 1).

Tab. 1. Vývoj koncentrace obyvatelstva v jednotlivých skupinách osídlení v ČSR v letech 1970—2000

Územní jednotka	Obyvatelstvo 1970 v tis. (podíl v %)	Obyvatelstvo v roce 2000 (tis.) ve variantě (podíl v %)		
		I.	II.	III.
Regionální sídelní aglomerace	4 830 (49,2)	5 610 (51,2)	5 770 (52,7)	6 040 (55,2)
Významná centra osídlení	903 (9,2)	1 150 (10,5)	1 200 (10,9)	1 250 (11,4)
Střediska obvodního významu mimo aglomerace	910 (9,3)	1 160 (10,6)	1 180 (10,8)	1 200 (10,9)
Zbývající osídlení	3 170 (32,3)	3 030 (27,7)	2 800 (25,6)	2 460 (22,5)
ČSR celkem (100,0 %)	9 813	10 950	10 950	10 950

Třetí generace koncepcí rozvoje osídlení

Dynamický rozvoj socialistické společnosti a ekonomiky ve druhé polovině sedmdesátých let a výsledky sčítání lidu, domů a bytů v roce 1980 ukázaly, že některé premisy, z nichž vycházely předchozí koncepce urbanizace, jsou již zčásti překonané a je proto nutné kriticky znovu zhodnotit i některé úvahy obsažené v těchto koncepcích. Menší přírůstek obyvatelstva přirozenou měnou, zmenšující se migrační mobilita obyvatelstva (při současném růstu pracovní mobility), ale i některé nové skutečnosti vycházející z koncepce státní bytové politiky na 7. pětiletku (usnesení předsednictva vlády ČSSR č. 196/1979) o intenzifikaci bytové politiky, omezení rozsahu bytové výstavby při současném regulování vývoje odpadu bytového fondu, modernizace bytů apod.), růst individuální a hromadné dopravy, požadavek přísnější ochrany zemědělského půdního fondu (usnesení vlády ČSR č. 28/1982), jakož i zhoršování ekofaktorů ve městech i mimo ně, to vše společně s dalšími skutečnostmi vedlo k nutnosti nově zvážit tempo očekávané přímé urbanizace.

Trvalá naléhavost aktualizace koncepce urbanizace byla vyjádřena opět tím, že vláda ČR svým usnesením č. 252/1979 uložila radám krajských národních výborů „...zajistit v součinnosti s ministerstvem výstavby a techniky ČR zpracování koncepcí urbanizace a vývoje osídlení krajů ČR jako územně technických podkladů“.

Koordinátorem pracovních postupů při zpracování koncepcí urbanizace krajských urbanistických středisek byl ustanoven Terplan.

Krajské koncepce urbanizace a vývoje osídlení ČR (dále jen „krajské koncepce“) byly vypracovány jako součást komplexu prognóz pro výhled rozvoje ČR do roku 2000 (usnesení vlády ČSSR č. 128/1979) tak, aby jako územně technický podklad umožňovaly konfrontaci dlouhodobých záměrů společenského a ekonomického rozvoje s podmínkami, rezervami a limity v území a v osídlení.

Takto rozsáhle pojímaný úkol si vyžádal participaci dalších ústavů a institucí. Rozhodující úloha při zpracování krajských koncepcí příslušela urbanistickým střediskům krajských projektových organizací v jednotlivých krajích ČR. Na zpracování části týkající se výhledové sídelní struktury (teoreticko-metodologické zásady hodnocení struktury osídlení a jejího prognózování, hodnocení dosavadních tendencí ve vývoji osídlení, regionalizace pohybu za prací apod.) se významným způsobem podílela katedra ekonomické a regionální geografie přírodovědecké fakulty UK. Cenné informace Terplan získal při konzultacích s Českou plánovací komisí (korekce národohospodářských výhledů), Útvarem hlavního architekta města Prahy (poloha a funkce hlavního města v systému osídlení ČR) a četnými dalšími institucemi.

Úkol je založen jako otevřený systém územně technických podkladů. Zásada otevřenosti založeného systému umožňuje jejich víceúčelové využití pro potřeby územního i oblastního plánování, předpokládá však jejich soustavnou aktualizaci a detailizaci.

Výsledný návrh krajských koncepcí byl zpracován v obsahovém členění podle pěti problémových bloků, zvláště za každý kraj a je dokumentován částí:

— textovou, která charakterizuje a kvantifikuje hodnocené i navrhované jevy,

- tabulkovou, která jako nedílná součást textové části charakterizuje sledované jevy v rámci jednotlivých problémových bloků,
- výkresovou, která v měřítku 1 : 200 000 ilustruje a identifikuje výsledný návrh perspektivního uspořádání sídelní struktury kraje.

Hlavní výsledky krajské koncepce podle jednotlivých problémových bloků:

A. Funkční využití území

Území ČSR bylo beze zbytku vyhodnoceno z hlediska základního funkčního využití: zemědělským půdním fondem (55,5 % z celkové územní rozlohy ČSR); lesním půdním fondem (33,2 %); vodními plochami; zastavěným územím i ostatními (výše neuvedenými) plochami a z hlediska specifického funkčního využití (54,4 % státního území ČSR), kam patří oblasti:

- nejcennějších zemědělských půd (přes 50 % území ČSR),
- nepříznivých inženýrsko-geologických podmínek (5 %; představují vylučující faktor pro investiční výstavbu z hlediska výskytu území intenzivně porušených sesuvy půd, území poddolovaných a oblastí s výskytem národohospodářsky důležitých nerostných surovin),
- extrémně narušeného životního prostředí (6,9 %; patří sem osm „poštižených oblastí“ v ČSR — podle vládního usnesení č. 76/1980 Praha, Plzeň, Brno, oblast ústecko-chomutovská, karlovarsko-chebská, mělnická, hradecko-pardubická a ostravsko-karvinská),
- pásma hygienické ochrany I. a II. stupně podzemních a povrchových zdrojů pitné vody (4 %),
- chráněné oblasti přirozené akumulace vod (23,3 %),
- ochranná pásma přírodních léčivých zdrojů a lázeňská území (3,3 procenta),
- velkoplošná chráněná území přírody (13 %; reprezentované národním parkem, chráněnými krajinnými oblastmi a územím státních přírodních rezervací).

B. Sídelní struktura

Zcela odlišně a relativně všestranněji od dřívějších analýz byl vyhodnocen střediskový význam měst a formování urbanizovaných prostorů. Jeho základem bylo stanovení komplexní funkční velikosti (KFV), která vyjadřuje spolupůsobení tří nejdůležitějších střediskových funkcí — obytné, pracovní a obslužné. Velikost KFV byla vyjádřena aritmetickým průměrem podílů hodnoceného střediska na počtu obyvatel, pracovních příležitostí celkem a pracovních příležitostí v nevýrobní sféře (bez dopravy a spojů) ČSR. Základní hodnocení středisek bylo dále doplněno stanovením jejich regionální působnosti a celkovým zhodnocením územně technických podmínek (blíže M. Hampl 1981).

Na podkladě vyhodnocení současného významu a regionální působnosti středisek osídlení byla založena významová hierarchie center osídlení ve třech úrovních:

- sídelně regionálních aglomerací (SRA) jakožto 11 základních prostorů ekonomického a sociálního rozvoje s vyznačením sídelních jader a přidružených center osídlení;

- městských regionech (MR) jakožto 23 vedlejších prostorů ekonomického a sociálního rozvoje s vyznačením sídelních jader a přidružených center osídlení;
- mimo tyto prostory ležících středisek osídlení obvodního významu jakožto 83 doplňujících jednotek střediskové soustavy.

Soubor středisek osídlení obvodního významu byl rozšířen proti usnesení vlády ČSR č. 283/1971 o Kopřivnici v Severomoravském kraji, jejíž současný rozvoj i existující spádový obvod tuto změnu plně zdůvodňují.

V porovnání s výsledky, které byly podkladem pro usnesení vlády ČSR č. 4/1976 došlo k těmto hlavním změnám:

1. Počet SRA se zmenšil z dvanácti na jedenáct. Není mezi nimi aglomerace jihlavská vzhledem k relativně izolovanému postavení jádrového města a slabé dynamice současného a předpokládaného vývoje. Jihlava je hodnocena jako městský region.

2. O více než 1/3 se zvětšil celkový územní rozsah SRA (ze 14,4 na 19,6 tis. km²), přičemž např. gottwaldovská SRA zaznamenává územní zvětšení o 101,6 % (rozšíření o prostor Kroměřížska a Uherskohradištska), ostravská SRA o 87,4 % (rozšíření o prostor Opavy, Bílovice—Studénky, Nového Jičína—Kopřivnice a Frenštátu p. Radhoštěm), olomoucká SRA o 56,6 % (rozšíření o prostor Šternberku a Lipníku n. Bečvou), hradecko-pardubická SRA o 53,4 % (rozšíření o prostor Jaroměře, Holic a Přelouče) atd. Nevýznamné zmenšení územního rozsahu nacházíme u liberecká SRA (o 180 km²), výraznější u českobudějovické SRA (o 198,2 km², tj. 32,4 %) i přes její současné rozšíření o prostor Týna n. Vltavou. Územní změny byly doprovázeny změnami v počtu obyvatel.

3. Počet MR se zvýšil z devatenácti na dvacet tři. Nově přibyl MR Varnsdorfu, Náchoda, Havlíčkova Brodu, Jihlavy, Žďáru n. Sázavou a Třebíče; mezi MR nespádají původní regiony Opavy a Nového Jičína—Kopřivnice (jsou zahrnuty v ostravské SRA) a Uherského Hradiště (je v gottwaldovské SRA). Strakonice a Písek tvoří jádra dvou MR (dříve tvořily jednu regionální aglomeraci).

4. Rovněž územní rozsah MR se výrazně zvýšil (o 100,0 %), počítáme-li plochu těch aglomerací, které se vyskytují v obou koncepcích (včetně jihlavské), resp. o 74,7 %, bereme-li za základ původní rozsah všech aglomerací nižšího řádu (celkem 4630,9 km²). K více než 100 % plošnému nárůstu došlo u MR Kolína (135,9 %), Písku a Strakonice (sečteme-li jejich územní rozlohy a porovnáme s velikostí aglomerace Strakonice—Písek, 181,0 %), Trutnova (155,5 %), Břeclavi (388,4 %), Hodonína (220,5 %) a Znojma (120,2 %). Územní úbytek ve výši 100,0 % zaznamenal MR Jihlavy.

C. Technická infrastruktura

V daleko větší míře než tomu bylo u koncepcí předchozích je posouzena problematika technické infrastruktury. Zpracovatelé krajských koncepcí upozorňují, že jediné včasné řešení nejzávažnějších úkolů v této oblasti umožní hospodářský rozvoj v blízkém i vzdáleném výhledu. V opačném případě se právě technická infrastruktura může stát výrazným limitujícím faktorem územního rozvoje.

Z nejzávažnějších problémů autoři upozorňují na:

1. Zabezpečení dostatečných a kvalitních vodních zdrojů: v roce 2000 bude činit podíl povrchových zdrojů na krytí potřeb veřejných vodovodů cca 61 % proti 52 % v roce 1980, přičemž celková produkce znečištění SRA stoupne k roku 2000 o více než 30 %. Nejvýraznější disproporce v bilanci vodního hospodářství vykazují kraje Středočeský a Východočeský. Na základě předpokládaného rozvoje národního hospodářství je vypracována rámcová koncepce zásobování ČSR pitnou vodou, která směřuje k postupné integraci zásobovacích systémů do 10 větších vodárenských celků s vyšší provozní zabezpečeností dodávky, s optimální součinností zdrojů rozdílného charakteru a s příznivou ekonomikou.

2. Zvyšování kapacity, únosnosti a odstraňování bodových závad zvláště v silniční a železniční dopravě. Postupně mají být řešeny dopravní problémy přednostně v SRA a MR, zejména se zřetelem na problematiku městské a příměstské dopravy.

3. Nahrazování úbytku elektrického výkonu (při současném nárůstu potřeby elektrického příkonu) u většiny základních zdrojů jadernými zdroji elektrické energie. Počítá se s tím, že elektrický výkon u základních zdrojů elektrické energie bude postupně omezován a „volný“ výkon bude využit pro dodávku tepla. S tím souvisí další rozvoj nadřazené přenosové elektrizační soustavy o napěťové úrovni 400 kV, krajské distribuční rozvodny 110 kV a soustavy centralizovaného zásobování teplem (hlavně na území SRA a MR).

D. Životní prostředí

Zhodnocení ČSR podle úrovně životního prostředí bylo provedeno jako separátní výstup krajské koncepce (podklad usnesení vlády ČSR č. 76/1980) a člení území do dvou skupin (představy o stavu životního prostředí v období 1980—1985):

a) 7,7 % se silně narušeným prostředím, do něhož se soustřeďují úkoly asanace životního prostředí,

b) 38,9 % území zasluhujících preventivní péči o dochovalou relativně vysokou úroveň krajinného prostředí.

Krajské koncepce životního prostředí ČSR vyústí ve stanovení obecně platných územně plánovacích principů o životním prostředí, poskytnou podklady pro asanaci narušeného prostředí a pro preventivní péči o území s kvalitním životním prostředím.

Návrh řešení v sobě zahrnuje i územně plánovací principy péče o životní prostředí, z nichž alespoň některé vyberme: ta, která rozhodujícím způsobem mění některé dosavadní představy tvorby a ochrany životního prostředí. Patří mezi ně:

— „...respektování hledisek ochrany prostředí tím způsobem, že budou začleněna do širší koncepce územního rozvoje včetně nezbytných nákladů, které mohou být bez dalekosáhlých škod odsouvány do období příznivějších hospodářských podmínek,

— ...aktivní rozvoj péče o prostředí, což vyžaduje, aby ekologická kritéria v rozhodovacím procesu získala váhu, která jim v soustavě společenských hodnot náleží; v některých případech to znamená, že se ekologická kritéria stanou cílovými a teprve v jejich rámci pak budou posuzovány zásahy do území (a především investiční výstavba) z hledisek ostatních,

- ...možnosti asanace narušeného životního prostředí jsou vymezeny především objemem uvolňovaných investičních prostředků,
- ...možnosti preventivní péče o dochovaná území s kvalitním životním prostředím jsou vytvořeny platnými právními normami a jejich realizace je v kompetencích územního rozhodování...“

Pro území s převažujícími podmínkami vysoké úrovně životního prostředí bez evidovaných hygienických závad (73,2 % území ČSR, avšak pouze 15,5 % trvale bydlíčního obyvatelstva) byl vypracován územně technický podklad, který diferencuje péči o krajinu do tří kategorií — vymezuje krajinné prostředí zcela výjimečné (6,6 % území ČSR), nadprůměrné (11,9 %) a dobré (13,4 %).

E. Ekonomicko-demografická východiska

Obyvatelstvo a ekonomická základna mají klíčový význam mezi problémovými bloky návrhové části krajských koncepcí. Zahrnují problematiku společenského a ekonomického vývoje a rozmístění obyvatelstva jako souhrnného ukazatele vývoje urbanizace a struktury osídlení. Součástí tohoto bloku je i kvantifikační vyjádření vývoje a rozmístění obyvatelstva v území.

Význam těchto úvah tkví především v tom, že jsou systémem vzájemně provázaných vnitřně konzistentních údajů, charakterizujících souvislosti mezi demografickými a ekonomickými ukazateli od úrovně ČSR přes kraje až po okresy a v ukazateli počtu obyvatel až po střediska osídlení obvodního významu. Zároveň poskytují číselnou představu o vzájemné podmíněnosti mezi růstem počtu obyvatel, migrací, dojížděnou za prací a předpokládanou zaměstnaností.

Výchozí podklady byly limitovány existující informační základnou a stavem, pojetím a etapizací založeného systému prací na dlouhodobých výhledech rozvoje ekonomiky ČSR. Vstupní údaje — projekce obyvatel přirozenou měnou ČSÚ z roku 1978 mohly být korigovány pouze o difference, které přineslo sčítání lidu, domů a bytů 1980 (nereagují na nízký vývoj porodnosti v několika posledních letech a nepředpokládají tudíž nižší intenzitu budoucího populačního vývoje), úvahy ČPK k vývoji mezikrajské a meziokresní migrace do roku 2000, údaje o zaměstnanosti obyvatelstva byly doplněny a upřesněny jednak rychlými výsledky sčítání lidu, domů a bytů 1980, jednak vlastními úvahami týkajícími se zejména vývoje ekonomické aktivity obyvatelstva, vývoje jednotlivých sektorů národního hospodářství až do úrovně okresů. (Celorepublikové údaje přináší tabulka 2 a 3.)

Počet ekonomicky aktivních osob by podle úvah Terplanu měl růst ve všech dekádách rychleji než celkový počet obyvatel. V sektorové zaměstnanosti je nejvýraznějším trvale se prosazujícím trendem růst podílu terciéru, i když jeho dynamika nebude tak velká. Dále se počítá s přírůstkem zaměstnanosti v sekundéru při současném poklesu jeho podílu.

Předpoklady výhledové migrace byly do celkové regionální populační prognózy promítnuty v takovém rozsahu, jak jsou v současné době uvažovány Českou plánovací komisí (tabulka 4). Na rozdíl od koncepce 70. let se počítá s celkově „střízlivější“ dynamikou vývoje obyvatelstva v obou jeho složkách (nižší porodností a menším saldem migrace). Na-

Tab. 2. Dynamika počtu obyvatel ČSR a jeho ekonomicky aktivní složky (indexy)

	1970/61	1980/70	1990/80	2000/90
Obyvatelstvo celkem	102,5	104,9	102,1	102,9
ekonomicky aktivní obyvatelstvo	106,1	105,6	103,8	104,5

Tab. 3. Vývoj sektorů národního hospodářství ČSR (zaměstnanost v %)

	1970	1980		1990		2000	
	a	b	a	b	c	b	c
I. sektor	16,8	14,0	13,1	11,7	12,3	10,6	11,6
II. sektor	51,8	52,0	51,9	51,1	51,1	48,8	49,9
III. sektor	31,4	34,0	35,0	37,2	36,6	41,2	38,5

a — skutečnost, b — koncepce urbanizace 1976, c — koncepce urbanizace 1983
 Pramen: Vývoj obyvatelstva a bilance pracovních sil. Terplan, Praha 1981, kapitola 2.0.3. (dílčí výstup koncepce urbanizace).

dále je promítnuta společensky žádoucí preference hlavního města Prahy (růst migrace) a Severočeského kraje (výraznější pokles emigrace). Stejně jako u koncepce předešlé, hlavním populačním zdrojem zůstávají oba moravské kraje, které by měly zajistit přes polovinu (50,8 %) celkového přírůstku obyvatelstva do roku 2000. Navržené předpoklady ovšem představují pouze jednu z možných variant vývoje v perspektivě.

Závěr

Krajské koncepce urbanizace a vývoje osídlení v ČSR představují společně s obdobným projektem na Slovensku (zpracovává Urbion) základní, celostátně koordinovaný územně plánovací podklad pro řízení procesu urbanizace a osídlení v souladu s rozvojem socialistické společnosti pro období dalších zhruba 20 let. Zároveň umožňují konkretizovat představy při návrhu plánu na 8. pětiletku. Otevřenost systému umožňuje trvalé doplňování datové základny a postupnou aktualizaci v části koncepční tak, jak budou upřesňovány dlouhodobé národohospodářské záměry a oblastní aspekty rozvoje ekonomiky. Přínosem pro územně plánovací činnost je i to, že vytyčily územně plánovací zásady ochrany zemědělského půdního fondu jako nejzávažnější limity pro další rozvoj osídlení a investiční činnosti. Byly rovněž zpracovány základní směry dlouhodobého využívání území ve vztahu k ochraně a tvorbě životního prostředí.

Návrhem výhledové sídelní struktury ve vazbě na rozvoj výrobních sil jsou vytvořeny předpoklady pro stabilizaci osídlení v jednotlivých oblastech státu.

Pro geografy představuje projekt urbanizace širokou škálu možností např. pokud jde o množství územně technických a vybraných socioekonomických informací o podmínkách a vlastnostech území, stavu životního prostředí. Svoji možnost nabízí při zpracování územně plánovací dokumentace, přípravě koncepcí jednotlivých oblastí, resortních koncepcí, zejména pak koncepcí investiční výstavby, pro usměrňování územně správní organizace apod.

40 Tab. 4. Vývoj obyvatelstva přirozenou měnou a migrací

Kraj	Počet obyvatelstva v tis. (podíl v %)		Index 2000/1970		Přírůstek obyv. 1971—2000 (tis.)			
	2000		2000/1970		přirozenou měnou			
	1970 ¹⁾	1980 ²⁾	a	b	a	b ³⁾		
Praha + Středočeský	2 270,3 23,1	2 334,3 22,7	2 505—2 633 22,9—24,0	2 376,6 22,0	110,3—116,0	104,7	—82 + (316,7—444,7)	+141,0
Jihočeský	652,0 6,7	689,0 6,7	706 6,5	727,2 6,7	108,3	111,5	+70	+11,0
Západočeský	848,6 8,7	879,7 8,6	956 8,7	912,9 8,4	112,7	107,6	+134	—32,0
Severočeský	1 101,8 11,2	1 166,0 11,3	1 257 11,5	1 260,2 11,7	114,1	114,4	+200	—17,1
Východočeský	1 201,5 12,3	1 248,0 12,1	1 241—1 289 11,3—11,8	1 238,2 12,0	103,3—107,3	108,0	+121	—12,8
Jihomoravský	1 934,7 19,7	2 040,3 19,8	2 085—2 151 19,0—19,6	2 154,0 19,9	107,8—111,2	111,3	+227	—15,1
Severomoravský	1 798,8 18,3	1 931,9 18,8	2 072—2 086 18,9—19,1	2 084,4 19,3	115,2—116,0	115,9	+380	—31,5
ČSR celkem	9 807,7 100,0	10 289,2 100,0	10 950 100,0	10 813,5 100,0	111,6	110,3	+1 050	+43,5

1) skutečnost

2) rychlé výsledky sčítání 1980

3) započtena skutečnost 1971—1980

a — koncepce urbanizace 1976

b — koncepce urbanizace 1983

Tab. 5. Sídlní regionální aglomerace

Název	jádro aglomerace	přidružená centra osídlení	rozloha re- gionu v ha (k 1. 11. 80)	obyvatelé re- gionu v tis. (k 1. 11. 80)
1. Pražská—středočeská	Praha, Kladno	Beroun, Č. Brod, Brandýs n. L., — St. Boleslav, Mělník, Kralupy n. Vlt., Neratovice, Říčany, Slaný	363 551	1 683,1
2. Českosobudějovická	České Budějovice	Týn n. Vlt.	61 180	123,6
3. Plzeňská	Plzeň	Dobřany, Nýřany, Přeštice, Rokycany	149 526	313,2
4. Karlovarsko—chebská	Karlovy Vary, Cheb, Sokolov	Aš, Chodov, Nejdek, Ostrov n. O.	146 267	238,7
5. Ústecko—chomutovská	Ústí n. L., Most, Chomutov, Teplice	Bílina, Kadaň, Litvínov	231 262	493,0
6. Liberecká	Liberec, Jablonec n. N.	Tanvald—Smržovka	56 805	184,1
7. Hradecko—pardubická	Hradec Králové, Pardubice	Holice, Jaroměř, Chrudim, Přelouč	199 700	370,0
8. Brněnská	Brno	Blansko, Ivančice, Rosice, Slavkov, Tišnov, Vyškov, Židlochovice	213 867	653,1
9. Gottwaldovská	Gottwaldov	Holešov, Hulín, Kroměříž, Uherské Hradiště	116 927	269,9
10. Ostravská	Ostrava, Frýdek-Místek, Karviná, Opava, Nový Jičín — Kopřivnice	Bílovec—Studénka, Český Těšín, Frenštát p. Radhoštěm, Třinec	253 100	1 048,1
11. Olomoucká	Olomouc, Prostějov, Přerov	Lipník nad Bečvou, Šternberk	170 466	365,5
ČSR celkem			1 962 651	5 742,3

Tab. 6. Městské regiony

Název	jádra aglomerace	přidružená centra osídlení	rozloha regionu v ha (k 1. 11. 1980)	obyvatelé regionu v tis. (k 1. 11. 1980)
1. Kolínský	Kolín, Kutná Hora	Čáslav	78 200	118,1
2. Mladoboleslavský	Mladá Boleslav	Mnichovo Hradiště	23 008	66,1
3. Příbramský	Příbram		23 060	45,5
4. Tábořský	Tábor		23 100	48,7
5. Písecký	Písek		24 730	34,4
5. Strakonický	Strakonice		37 370	37,9
7. Klatovský	Klatovy		34 880	34,9
8. Děčínský	Děčín		28 777	65,0
9. Litoměřický	Litoměřice	Lovosice	34 782	59,9
10. Českolipský	Česká Lípa	Nový Bor	35 363	55,4
11. Varnsdorfský	Varnsdorf	Rumburk	20 037	41,1
12. Trutnovský	Trutnov	Úpice	26 420	47,3
13. Náchodský	Náchod	Nové Město nad Met., Hronov, Č. Kostelec	38 700	71,7
14. Ústecký	Ústí nad Orlicí	Česká Třebová	19 260	38,9
15. Havlíčkovbrodský	Havlíčkův Brod		26 220	32,8
16. Břeclavský	Břeclav		38 577	53,8
17. Hodonínský	Hodonín		32 918	66,8
18. Jihlavský	Jihlava		34 390	62,4
19. Třebíčský	Třebíč		37 720	48,1
20. Znojemský	Znojmo		33 413	51,8
21. Žďárský	Žďár nad Sázavou	Nové Město na Moravě	34 262	41,0
22. Šumpercký	Šumperk	Zábřeh	43 800	76,2
23. Vsetínský	Vsetín	Rožnov, Valašské Meziříčí	80 000	124,5
ČSR celkem			808 787	1 322,3

Literatura:

- HAMPL M. (1981): Problém komplexního hodnocení sociálně geografické koncentrace a velikosti měst. Acta Universitatis Carolinae — Geographica XVI:2:37—55. Univerzita Karlova, Praha.
- KOHOUT B. a kol. (1975): Perspektivní vývoj osídlení a urbanizace ČSR a jeho společensko-ekonomické důsledky. Třetí etapa — 2. část. Koncepce osídlení a urbanizace ČSR 1970—2000. 113 str., Terplan, Praha.
- Krajské koncepce urbanizace a vývoje osídlení v ČSR. Usnesení vlády ČSR č. 26/1983.
- MUSIL J. (1977): Urbanizace v socialistických zemích. 364 str., Svoboda, Praha.
- Návrh zásad koncepcí osídlení v ČSSR. VÚVA, Praha 1964.
- Územně-technické podklady pro posuzování a tvorbu koncepce investiční výstavby. Státní ústav pro raónové plánování. Praha 1965. (Projekt „R“.)

Summary

THREE GENERATIONS OF CONCEPTS OF DEVELOPMENT OF SETTLEMENT IN ČSR

This article is aimed at giving information about major results of three concepts of development of settlement structure in ČSSR (ČSR), elaborated until now.

First of these complex concepts, elaborated by the Research Institute of Architecture (VÚVA) in 1964, resulted into proposal of categorization in settlement network (centers and other settlements). This work was completed by so-called „project R“ (Terplan-State Institute for Regional Planning, 1965), analysing 386 of the most important natural, social and technical elements and serving as a basis for selection of the centers on the middle and high level of hierarchy.

Second generation of concepts was elaborated by Terplan for the territory of ČSR in 1975. It resulted into proposal of 12 principal and 19 secondary regional agglomerations, including evaluation of their economic and demographic potential, supposed development and its social and economic consequences until 2000. For the territory of SSR, analogous concept was elaborated by Urbion.

The most recent concept was elaborated again for the territory of ČSR by Terplan as a part of a complex of prognoses dealing with future development in ČSR until 2000. All the territory of ČSR was evaluated from the following points of view:

a) functional use of the territory with special regards to the protection of agricultural land resources,

b) present importance and spheres of influence of centers in the settlement network. Proposal includes perspective hierarchy of centers with regard to their position within the frame of 11 regional agglomerations, 23 urban regions or in the group of 83 remaining centers on middle level of hierarchy,

c) technical infrastructure,

d) quality of environment,

e) economic and demographic conditions. This part includes also quantification of proposed development and distribution of the population.

Translated by J. Müller

(Pracoviště autora: Terplan, Platněřská 19, Praha 1.)